

מבט על, גיליון 781, 23 בדצמבר 2015

"האחים המוסלמים" במצרים: היערכות מחודשת

ארז שטרים

תנועת האחים המוסלמים במצרים, היא אחת התנועות הפוליטיות המשפיעות בהיסטוריה המודרנית של המזרח התיכון. עד קיץ 2013, עת הופל שלטונה בידי צבא מצרים, התנועה נחשבה כמנצחת הגדולה של "האביב הערבי" וכמנהיגתה לשנים רבות קדימה של מדינה זו, שהיא המאוכלסת ביותר בעולם הערבי. לא זו בלבד, האסלאם הפוליטי נתפס כאידיאולוגיה שצפויה לסחוף את העולם הערבי כולו בעידן שלאחר קריסת הדיקטטורות הוותיקות. גם בעבר, בימי שלטונם של נאצר וסאדאת, התנועה ידעה תקופות של דיכוי ומשבר מצד המשטר. ואולם, אבדן השלטון ועצמתו חסרת התקדים של דיכוי התנועה בעקבות זאת גורמים לכך שהשבר הפוקד אותה בימים אלה הוא המהותי והחריף ביותר שידעה עד כה. משמעותו של משבר זה היא, שהאסלאם הפוליטי בדגם הרפורמיסטי, הדוגל בשינוי הדרגתי, מתנגד לאלימות ומקבל את המדינה הערבית כמסגרת לגיטימית, מאבד מהשפעתו במהירות. אמנם, האסלאמיזם, כתפיסת עולם, הוא בעל שורשים עמוקים במצרים ואינו צפוי להיעלם מהמפה, אך סכנה שהולכת ונראית מוחשית, היא, כי אל החלל שיתירו האחים המוסלמים יחדרו גורמים הדוגלים באידיאולוגיות קיצוניות בהרבה, בכלל זאת תנועות הג'יהאד הגלובלי.

לאחר הדחתם מהשלטון של מוחמד מורסי וממשלתו ביולי 2013 על ידי הצבא ניכרה הסלמה של הסכסוך האלים בין האחים המוסלמים לבין מוסדות המדינה המצרית. הלחץ שהופעל מאז על התנועה כלל הרג של אלפי מפגינים מתומכיה, מעצר של עשרות אלפי אסלאמיסטים מתנגדי משטר, הוצאה מחוץ לחוק של התנועה, הגדרתה כארגון טרור וריסוק התשתית הכלכלית והחברתית שלה, החל בארגוני צדקה ובתי חולים וכלה במסגדים ובתי ספר, שנסגרו או הולאמו על ידי המשטר. מצבה העגום של תנועת האחים המוסלמים הביא לשינויים מרחיקי לכת במבנה, באידיאולוגיה ובאופי הפעילות של התנועה ותומכיה במצרים.

שינויים מבניים: היחלשות ההנהגה ושבירת המבנה ההיררכי: האופי הריכוזי וההיררכיה הנוקשה שאפיינו את תנועת האחים המוסלמים לאורך שנות פעילותה אינם קיימים עוד. קבלת ההחלטות בארגון הפכה מבוזרת, כך שהתאים הפועלים בשטח נהנים מחופש פעולה רב. הנהגת התנועה, שנמצאת רובה ככולה בכלא או בגלות, לא מסוגלת לאכוף את החלטותיה על הפעילים, האמורים להוציא לפועל מדיניות. תחושה קשה של אובדן דרך והיעדר חזון בקרב צעירי התנועה, אשר להתמודדותה עם צעדי הדיכוי הננקטים בידי המשטר הובילו לשינויים פרסונליים בהנהגה, לקרע פנימי הולך ומעמיק, וכן לביקורת חריפה מצד הצעירים כנגד דור ההנהגה הוותיק, המואשם בהיותו מנותק – אותם מנהיגים היושבים בנוחות בטורקיה או בקטר וקוראים לצעירים להקריב את עצמם במאבקי רחוב חסרי סיכוי, למעשה, כנגד כוחות הביטחון. ביקורת קשה מעוררת גם הסתייגותם של חברים בהנהגה מפעולות אלימות ודבקותם במאבק הלא-אלים, על אף הכישלון המתמשך של דרך זו לאתגר את יציבות המשטר. פירוק האופי הריכוזי נעשה גם, חלקית, באופן מודע. זאת, במטרה להתאים את פעילות התנועה לתנאים הנוכחיים רוויי המגבלות והאילוצים, ולצמצם מתחים בין השטח להנהגה. הלחץ שמפעיל המשטר, כמו גם הנתק בין ההנהגה שבחולל לפעילים במצרים עצמה, אינם מאפשרים פעולה במבנה ההיררכי המסורתי שאפיין את התנועה לאורך שנים.

שינויים אידיאולוגיים – השפעות סלפיסטיות וייאוש מהמאבק הלא-אלים: המעבר לפעילות ריכוזית פחות חשפה את תנועת האחים המוסלמים, שהייתה בעבר תנועה סגורה והומוגנית יחסית, להשפעות חיצוניות של פעילים ואנשי דת סלפים, המחזיקים בעמדה קיצונית יותר כלפי המשטר הנוכחי במצרים בפרט והמדינה המצרית בכלל. שיתופי הפעולה בין פעילי התנועה לבין פעילים סלפיסטים נוצרו בימי המחאה שהתעוררה בראבעה אל-עדאווייה נגד הדחת מורסי ואלה העמיקו ככל שגבר המתח בין המשטר לאופוזיציה. רבים מאנשי

הדת, המטיפים להתנגדות אלימה כלפי המשטר בערוצי הטלוויזיה, המשדרים מטעם האחים המוסלמים מטורקיה, הם שיחיים סלפים, שאינם מזוהים מסורתית עם התנועה. המכנה המשותף של דיכוי מצד כוחות הביטחון מטשטש אם כן את קווי ההפרדה בין הזרמים האסלאמיסטים השונים.

גם הרטוריקה של מנהיגי התנועה עברה תהליך של הסלמה, ככל שגבר הדיכוי שמפעיל המשטר. בינואר 2015 פורסמה באתר האינטרנט של התנועה הצהרה, שאמנם הוסרה כעבור זמן קצר, ובה נקראו פעיליה ותומכיה להתכונן ל"שלב ארוך ומתמשך של ג'יהאד". ביוני שנה זו אימצה הנהגת התנועה הצהרה פרובוקטיבית, שנחתמה בידי 159 אנשי דת מוסלמים, חלקם מזוהים עם התנועה, הקוראת להפיכה כנגד המשטר ומעודדת פגיעה בו ובתומכיו. בנוסף, רבים ממנהיגי התנועה טוענים, כי על אף התנגדותם לאלימות, הם מגלים הבנה כלפי "מי שמחפש נקמה" בכוחות הביטחון בעבור פגיעה בקרובים לו, וכי אינם יכולים למנוע זאת. לא פעם השמיעו מנהיגי התנועה טענה, כי "כל מה שמתחת לירי חי הוא התנגדות לא אלימה" - הצהרה המכשירה מעשי חבלה ברכוש ויידוי אבנים ובקבוקי תבערה.

יש להעריך, כי מנהיגי האחים המוסלמים מודעים להשלכות של הכרזה רשמית בדבר מאבק חמוש כנגד משטר א-סיסי. פניה לדרך זו תגביל את יכולת פעולתה של התנועה בזירה הבינלאומית, תיתן הצדקה נוספת לטענות המשטר נגדה, והיא אף עלולה להרחיק חלק לא מבוטל מחבריה המסורתיים. לכן, התנועה חוזרת ומצהירה רשמית שאינה דוגלת באלימות, אך לנוכח התסכול הגובר בקרב הצעירים, הדבקות במאבק הלא-אלימים מסכנת את מעט השליטה שעוד נותרה להנהגת התנועה על חבריה. לכן, התנועה הולכת בדרך הביניים, המכונה "מהפכנות" — הגדרה עמומה במתכוון, שמשמעותה משתנה ונתונה לפרשנויות שונות. טווח הפרשנויות נע בין מחאה והתקוממות עממית, עבור בפעולות חבלה כהצתת עמודי חשמל ופיצוץ תשתיות תחבורה, ועד לפעולות טרור ממוקדות כנגד כוחות הביטחון.

מעורבות האחים המוסלמים בטרור – השלכות על ביטחון ישראל והאזור: קשה לאמוד את מידת מעורבות האחים המוסלמים בגל הטרור שפוקד את מצרים ובפיגועים, שנעשו מעשה של יום כמעט, אשר גבו את חייהם של אנשי כוחות הביטחון, שופטים, פוליטיקאים תומכי משטר ואחרים. רוב הפעילים האסלאמיסטים במצרים הם למעשה חסרי שיוך ארגוני, ולכן פעילות טרור אסלאמיסטית אינה מעידה בהכרח על קשר ישיר לאחים המוסלמים. עם זאת, תהליך הזליגה של פעילי האחים המוסלמים לעבר פעילות אלימה לסוגיה, הוא מוחשי וברור. מוערך, כי לפחות חלק מתאי הטרור הקטנים הפועלים באזור עמק הנילוס יוסדו על ידי פעילי התנועה לשעבר. כן ידוע שמספר מצומצם של פעילים לשעבר הצטרפו בשנתיים האחרונות ל"מחוז סיני" – שלוחת 'המדינה האסלאמית' בחצי-האי.

לתהליך מסוכן זה עשויות להיות השלכות כבדות משקל לא רק על יציבותה של מצרים, אלא גם על ביטחון האזור. גורמי ג'יהאד עולמי, המזוהים עם 'המדינה האסלאמית' ועם אל-קאעדה, משקיעים מאמצים רבים על מנת לחזור אל החלל שנוצר כתוצאה מהנסיגה בכוחה ובהשפעתה של תנועת האחים המוסלמים. אמנם קיים מרחב אידיאולוגי משמעותי המפריד בין 'המדינה האסלאמית' ואל-קאעדה לבין תנועות האסלאם הפוליטי, אך היחלשות האחים המוסלמים, לצד דיכוי מחריף של המשטר המצרי, נוסף לאבדן האמונה בשינוי שיושג בדרכים לא אלימות והשפעות סלפיות גוברות, צמצמו פערים אלו. אובדן השלטון, שהושג על ידי האחים המוסלמים בדרך דמוקרטית, עומד בניגוד מהדהד להצלחת המודל של 'המדינה האסלאמית' לבסס שלטון אסלאמי באמצעים צבאיים באזורים שונים בסוריה, עיראק ולוב.

התבססותם המדווחת של תאים של 'המדינה האסלאמית' בחודשים האחרונים באזור קהיר ובאזורים הסמוכים לגבול מצרים-לוב מעידה על מאמץ להרחיב את פעילותה גם לתחום מצרים, מעבר לתחום סיני. הקיטוב הפוליטי העמוק במצרים ואבדן הדרך של האחים המוסלמים הותירו מאגר עצום של צעירים כועסים, מתוסכלים וצמאים לנקמה במשטר. לחלל זה שואפים ארגוני ג'יהאד העולמי להיכנס ויש להם הרבה מה להציע למתנגדי משטר אסלאמיסטים, בכלל זאת מימון, אספקת נשק, הדרכה ואימונים, וכן תעמולה תקשורתית ומקוונת ברמה גבוהה. הפיגוע נגד מטוס הנוסעים הרוסי בסיני הוא דוגמה לפוטנציאל ההרסני של עליית כוחה של 'המדינה האסלאמית' במצרים. עבור ישראל, פוטנציאל האיום נע בין התבססות גורמים המזוהים עם 'המדינה האסלאמית' סמוך לגבולה הדרום-מערבי, חדירה נוספת של 'המדינה האסלאמית' וגורמי ג'יהאד אחרים לרצועת עזה, וכן ערעור היציבות של מצרים. גם בראייה רחבה יותר, התפשטות 'המדינה האסלאמית' בצפון אפריקה תושפע במידה רבה מיכולתו לנצל את המשבר של האסלאם הפוליטי במצרים כתוצאה מאבדן השלטון שחוותה תנועה האחים המוסלמים במדינה זו.